

УДК 159.9.316.6: 314.7.044

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Педько К.В., здобувач
лабораторії психології спілкування
Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України

Представлено результати теоретичного аналізу як вітчизняних, так і зарубіжних наукових поглядів на поняття соціального капіталу. Розглянуто складники соціального капіталу, виділені широким колом науковців. Висвітлено поділ соціального капіталу на з'єднуючий та склеюючий. Виділено структурні компоненти, на основі яких сформовано теоретичну модель дослідження соціального капіталу вимушених переселенців.

Ключові слова: соціальний капітал, ресурси, спілкування, очікування, довіра, вимушені переселенці.

Представлены результаты теоретического анализа как отечественных, так и зарубежных научных взглядов на понятие социального капитала. Рассмотрены составляющие социального капитала, выделенные широким кругом ученых. Освещено разделение социального капитала на соединяющий и склеивающий. Выделены структурные компоненты, на основании которых сформирована теоретическая модель исследования социального капитала вынужденных переселенцев.

Ключевые слова: социальный капитал, ресурсы, общение, ожидания, доверие, вынужденные переселенцы.

Pedko K.V. THEORETICAL MODEL FOR THE RESEARCH SOCIAL CAPITAL OF FORCED MIGRANTS

There are presented the results of theoretical analysis both domestic and foreign scientific views on the concept of social capital. We consider the components of social capital highlighted by a wide range of scientists. The article deals with the division of social capital into bonding and bridging. There are pointed the structural components which served a base for a theoretical model of research social capital of forced migrants.

Key words: social capital, resources, communication, expectations, trust, forced migrants.

Постановка проблеми. Соціальний капітал являє собою досить широке поняття, яке досліджують у різних галузях науки. Погляди на його зміст дуже різні, а інколи навіть протилежні. Враховуючи різноманіття трактувань складників соціального капіталу постає необхідність у структуралізації наявних поглядів, для можливості осягнути його зміст із різних сторін наукового знання. Особливо актуальним є дослідження соціального капіталу вимушених переселенців, які в цей час становлять значний пласт населення України.

Мета статті – здійснити аналіз наукових напрацювань, на основі чого сформулювати теоретичну модель дослідження соціального капіталу вимушених переселенців.

Результати теоретичного дослідження. Поняття соціального капіталу не тільки має багато трактувань і сконцентрувало на собі погляди багатьох вчених, воно ще є досить універсальним, адже досліджується в різноманітних сферах наукового світу, таких як соціологія, управління, політологія, економіка та психологія.

Якщо переходити на конкретику, то на ресурсності як ключовій характеристиці со-

ціального капіталу робили акцент такі вчені, як П. Бурдьє [1], Н. Лін [2], Р. Барт [3], А. Брюні [4], І. Семків [5] та О. Демків [6].

Зазначені науковці розглядають соціальний капітал як потенційний ресурс, який приносить прибуток, проте, звісно, кожен має своє бачення певних нюансів побудови соціального капіталу.

Так, П. Бурдьє, розмірковуючи щодо питання про те, чому люди з однаковим економічним і культурним капіталом можуть мати абсолютно різний ступінь успішності, прийшов до висновку, що рівень успішності залежить від того, наскільки індивід є близьким до групи, яка має той чи інший ресурс. На його думку, соціальний капітал являє собою сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних із володінням стійкою мережею більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання – іншими словами, з членством у групі. Остання дає своїм членам опору у вигляді колективного капіталу, «репутації», що дає їм можливість отримувати кредити у всіх сенсах цього слова. Ці відносини можуть існувати тільки в практичному стані, у формі матеріального

та/або символічного обміну, який сприяє їх підтримці. Таким чином, обсяг соціального капіталу, яким володіє цей агент, залежить від розміру мережі зв'язків, які він може ефективно мобілізувати, і від обсягу капіталу (економічного, культурного чи символічного), яким, у свою чергу, володіє кожен із них, хто з ним пов'язаний [1, с. 66].

Цікавим є розуміння та трактування соціального капіталу в А. Брюні, який ототожнює його з корисними властивостями парасольки та зазначає, що відчуває необхідність розділити його на конкретні керовані елементи, які безпосередньо відповідають різним аспектам суспільного життя [4, с. 252].

Наша співвітчизниця І. Семків розглядає соціальний капітал як ресурси, до яких має доступ та чи інша особистість, користуючись своїми соціальними зв'язками. Вчена наголошує на тому, що чим доступнішими є ресурси соціального середовища для окремої особистості, тим вищим є її індивідуальний соціальний капітал. І в якості головного мірила соціального капіталу вона виділяє доступність до соціальної мережі [5, с. 705].

О. Демків намагається максимально широко осмислити поняття соціального капіталу, розділивши його на індивідуальний та колективний. Індивідуальний соціальний капітал позначається ним як мікрорівневий феномен – він витворюється та приносить прибутки індивідуальним акторам, тоді як колективний соціальний капітал розглядається ним як надбання спільноти – він витворюється цією спільнотою та приносить їй прибутки. Однак найбільшою мірою відрізняє мікро– та макрорівень соціального капіталу, на думку вченого, те, що для індивідуального рівня найважливішою детермінантою обсягу соціального капіталу є характеристики соціальної мережі актора, натомість для колективного соціального капіталу важливими є цінності, норми та довіра в межах окремої спільноти [6, с. 167–168].

Ресурсність соціального капіталу не викликає сумніву, адже тому він і називається капіталом, бо має приносити прибуток. Проте цікаво, які ще ключові характеристики соціального капіталу були виділені в процесі його дослідження іншими представниками наукового світу.

Дж. Коулман зробив спробу розкрити сутність соціального капіталу через його форми. Так, він виділив форму соціального капіталу у вигляді норм, які є прийнятними для тієї чи іншої соціальної групи. Окрім неї, вчений виділив другу форму соціального капіталу через надійність соціального

середовища, що містить як обов'язки, які має один актор перед іншим, так і очікування другого актора [7, с. 127].

Погляди вченого перегукуються з поглядом С. Позняк, яка, серед інших, виділяє взаємність зобов'язань та очікувань в якості структурних компонентів соціального капіталу [8, с. 89].

Ф. Фукуяма [9], Р. Патнем [10], Н. Лебедева та А. Татарко [11], С. Позняк [8] говорять про довіру як ключову складову частину соціального капіталу.

Погляди на місце довіри в мережі суспільних відносин подібні у Ф. Фукуяма та Р. Патнема. Вони зазначають, що наявність довіри в стосунках між людьми значно зменшує витрати на формальні правила та регламентації, у яких втрачається необхідність [9; 10].

Досліджуючи соціальну взаємодію у політичній картині світу студентської молоді, С. Позняк пише про міжособову довіру й довіру до соціальних і політичних інститутів як показники соціального капіталу [8, с. 89].

Л. Ханіфан охарактеризувала соціальний капітал як субстанцію, яку можна відчувати, яка вираховується загалом для повсякденного життя людей, тобто це добра воля, спілкування, співчуття та соціальне спілкування серед окремих осіб та сімей, які складають соціальну одиницю. Вона зазначає, що якщо людина існує в контакті з сусідами, а вони, у свою чергу, з іншими сусідами, то це буде накопичений соціальний капітал, який може одразу ж задовольнити її соціальні потреби, і вона може мати соціальний потенціал, достатній для суттєвого покращення умов життя у всьому світі [12, с. 130].

Думка Л. Ханіфан цікава тим, що тут зазначені конкретні якісні характеристики мережі, які мають сприяти накопиченню соціального капіталу. Таким чином соціальний капітал набуває вже більш конкретного та практичного значення. Адже якщо попередні дослідники намагались дуже глобально зрозуміти сутність соціального капіталу, що робило його не зовсім пристосованим до буденного життя, то Л. Ханіфан звертає увагу на те, що навіть за умов якоїсь випадкової зустрічі ми вже можемо спостерігати соціальний капітал, який накопичується та набуває світових масштабів.

Іноді можна зустріти поділ соціального капіталу на з'єднуючий (bridging) та склеюючий (bonding). В. Коні та Г. Гай склеюючий соціальний капітал відносять до ресурсів, які люди можуть отримати від внутрішніх групових зв'язків, тоді як з'єднуючий соціальний капітал відносять до ресурсів, які

люди можуть отримати від своїх зв'язків із людьми ззовні [13, с. 1067].

А. Брюні також виділив ці поняття для розмежування соціального капіталу, проте надав їм дещо іншого значення. Так, склеюючий соціальний капітал, на його думку, позначає внутрішньогромадські зв'язки та забезпечує основу для поєднання осіб. З'єднуючий соціальний капітал належить до міжобщинних зв'язків та забезпечує доступ до нової інформації та ресурсів. Різні комбінації склеюючого та з'єднуючого соціального капіталу роблять можливими досягнення широкого діапазону результатів. Склеюючий соціальний капітал є важливим для підтримки, щоб впоратись із особливими проблемами та примирити людей. З'єднуючий соціальний капітал спрямований на забезпечення зв'язку з важливими суспільними закладами [4, с. 254–255].

В Україні тема соціального капіталу теж отримала певну наукову популярність. Так, М. Лесечко та О. Сидорчук аналізують соціальний капітал з позицій державного управління та відносин державних інститутів із носіями соціального капіталу [14].

Е. Гугнін та В. Чепак роблять акцент на багатофункціональності соціального капіталу та більш схильні розглядати його як певний ресурс, який сприяє задоволенню інтересів індивіда й водночас обслуговує суспільні та групові інтереси [15]. А. Бова емпірично досліджено особливості соціального капіталу в Україні в контексті економічної науки [16]. А. Бабнюк розглядає соціальний капітал як індикатор певного статусу людини в суспіль-

стві й водночас як ресурс, який відкриває доступ людини до інших життєвих ресурсів [17]. В. Єлагін зазначає, що соціальний капітал містить сукупність недержавних і некомерційних суб'єктів соціального життя, мережу їх взаємозв'язків, цінностей і норм, яких вони дотримуються, а також різні види діяльності, виконувані ними з власної ініціативи в межах сформованої мережі зв'язків та з дотриманням усталеної системи норм суспільної взаємодії. Важливість соціального капіталу, на думку вченого, полягає в тому, що він має сильний вплив на політичний, економічний і соціальний розвиток суспільства [18].

Після детального вивчення напрацювань світового наукового співтовариства про соціальний капітал стає очевидним, що дане поняття є досить багатограним.

Керуючись напрацюваннями зазначених вище науковців, було виділено конкретні складники соціального капіталу, на основі яких створене теоретичну модель дослідження соціального капіталу вимушених переселенців.

Будь-які зміни в житті особи викликають стрес, навіть в разі добровільної зміни умов свого життя. Ситуація вимушеного переселення завжди викликає значний стрес. І не варто забувати, що вимушені переселенці переживають не тільки стрес переселення, а ще труднощі в адаптації до нових умов життя, адже їхнє життя різко змінилось і не завжди є час це навіть усвідомити.

Саме соціальний капітал вимушених переселенців зазнає значних змін у процесі

Рис. 1. Теоретична модель соціального капіталу вимушених переселенців

переселення. Безсумнівно, частина соціальних контактів може зберегтись, проте якщо не вся, то значна їх частина потребує відтворення.

Ресурси, які витворюються в процесі соціальної взаємодії, розглядаються як ключова структурна характеристика соціального капіталу вимушених переселенців. Адже це вигода, яка отримується від соціального оточення та в якій відчувають гостру потребу люди, котрі не за власним бажанням були вимушені змінити місце проживання. Наявні соціальні контакти вони втратили, а нові вимушені швидко формувати, щоб адаптуватися до нових умов життя.

Спілкування, яке відповідно до думки Л. Ханіфан є складовою частиною соціального капіталу [12], займає ключову позицію під час створення нових знайомств. Адже, опинившись на новому місці проживання, перш за все вимушеним переселенцям необхідно зібрати інформацію про нові умови існування. І стає очевидним, що найменш ресурсозатратним буде створення нових знайомств, які допоможуть не тільки отримати необхідну інформацію, але й швидше адаптуватись до нового соціального оточення. І таким чином, як одна зі структурних характеристик соціального капіталу розглядається спілкування.

Відповідно до Л. Кайдалової та Л. Пляки, спілкування – це процес встановлення та розвитку контактів між людьми, який породжується потребами спільної діяльності й містить обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння іншої людини [19, с. 7].

Виходячи з того, що поняття «спілкування» досить широке, було прийнято рішення досліджувати вказане поняття через його функції, а саме комунікативну, інтерактивну та перцептивну.

Комунікативна функція – це різні форми та засоби обміну та передавання інформації, завдяки яким стають можливими збагачення дій та взаєморозуміння людей. Інтерактивна – взаємодія між індивідуумами, а саме обмін не тільки знаннями, ідеями, а також впливом, взаємними намаганнями, діями тощо. Перцептивна – процес сприйняття партнерами один одного, їх взаємного пізнання як основи для взаєморозуміння [19, с. 10].

Третьою структурною характеристикою соціального капіталу вимушених переселенців виділено очікування, про які писали Дж. Коулман та С. Позняк. Адже від того, наскільки людина схильна очікувати позитивне або негативне ставлення від інших, буде залежати її власне ставлення до інших людей. Тому від вектора очікувань залежа-

тиме, наскільки ефективно буде відтворюватись її соціальний капітал.

Також умовою створення соціальних знайомств та отримання від них вигоди є довіра. Її як один з ключових компонентів соціального капіталу виділяють багато науковців, у тому числі Ф. Фукуяма [9], Р. Патнем [10], Н. Лебедева та А. Татарко [11], С. Позняк [8].

І це не дивно, адже масштаб соціальної мережі може бути великим, проте це не передбачає великої кількості ресурсів, які отримуються від цієї мережі, адже між її членами можуть бути напружені стосунки, що значно зменшує соціальний капітал особи, яка включена в цю мережу. Водночас наявність довіри передбачає більш неформальні стосунки, що полегшує процес обміну між членами соціальної мережі.

Є.П. Ільїн зазначає, що в різних словниках у визначенні довіри робиться наголос на двох моментах: переконання, що хтось має рацію, і віра в порядність і чесність цієї людини [20, с. 18].

Цікавим є виділення, крім міжособистісної довіри, довіри до соціальних і політичних інститутів, яке розглядає С. Позняк [8, с. 89]. І цій формі довіри хочеться відвести вагоме місце у виділеній системі складових частин соціального капіталу вимушених переселенців. Адже на новому місці проживання зазвичай з'являється багато питань, для вирішення яких постає необхідність використання послуг соціальних інститутів. І від того, наскільки особа довіряє цим установам, буде залежати, наскільки вона буде проявляти активність для задоволення своїх потреб через ці соціальні інститути.

Крім цього, Є. Ільїн зазначає, що перетворення та розвиток суспільства неможливий без довіри народу до влади та її представників. Тільки довіра до них може об'єднати людей і залучити різні соціальні групи у процес взаємодії [20, с. 193].

Таким чином, після проведеного аналізу наукових здобутків стосовно бачення природи соціального капіталу, а також з урахуванням особливостей вимушених переселенців було сформовано теоретичну модель дослідження соціального капіталу вимушених переселенців (рис. 1).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Після проведеної аналітичної роботи встановлено, що соціальний капітал досліджується в різних галузях світової науки, таких як соціологія, управління, політологія, економіка та психологія. Максимально широко це поняття розглянуто в контексті психологічної науки. Різні вектори досліджень соціального капіталу дають можливість зрозуміти, які саме компоненти

соціального капіталу найбільш актуальні для вимушених переселенців. Соціальний капітал вимушених переселенців цікавий тим, що він через зовнішні умови зазнав значних змін у зв'язку з їх переїздом на нове місце проживання. Ті соціальні зв'язки, які були сформовані, втрачаються, і люди вимушені формувати нові соціальні зв'язки. Тобто вони втратили соціальний капітал і зараз відновлюють його.

Таким чином, з урахуванням особливостей вимушених переселенців були виділені складники соціального капіталу, на основі яких складено теоретичну модель дослідження соціального капіталу вимушених переселенців. До вказаної моделі ввійшли такі складники соціального капіталу, як ресурси, довіра, очікування та спілкування.

Надалі планується провести емпіричне дослідження за вказаною моделлю, дослідити ці складники соціального капіталу у вимушених і добровільних переселенців і на основі статистично значущих відмінностей між вказаними групами виявити конкретні особливості соціального капіталу вимушених переселенців. Зазначені знання допоможуть у психореабілітаційній та психотерапевтичній роботі із цим шаром населення України, адже вимушені переселенці зараз становлять значний відсоток від усього населення держави.

Також результати вказаного дослідження можуть бути корисні для працівників соціальних служб і волонтерських організацій, які тісно працюють із вимушеними переселенцями, бо події, які стали причиною переїзду вимушених переселенців, безсумнівно, залишили відбиток на їхньому сприйнятті навколишнього світу, і саме розуміння особливостей їх соціального капіталу може допомогти для розуміння слабких і сильних сторін процесу їх адаптації до нових умов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – Т. 3. – № 5. – 2002. – С. 60–75.
2. Lin N. A Network Theory of Social Capital / N. Lin [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pro-classic.com/ethnicgv/SN/SC/paper-final-041605.pdf>.
3. Burt R. Brokerage and Closure: An Introduction to Social Capital / R. Burt [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://faculty.chicagobooth.edu/ronald.burt/research/files/B&C_Introduction.pdf.
4. Brunie A. Meaningful distinctions within a concept: relational, collective and generalized social capital / A. Brunie // Social science research. – Amsterdam, 2009. – Vol. 38, № 2. – P. 251–265.
5. Семків І. Індивідуальні цінності як психологічні механізми формування соціального капіталу / І. Семків // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – К.-П. : Аксіома. – 2010. – Вип. 10. – С. 699–709.
6. Демків О. Мережеві параметри соціального капіталу / О. Демків // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2004. – С. 167–170.
7. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121–139. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://skabber.nir.com.ua/files/Социальный%20капитал.pdf>.
8. Позняк С.І. Семантичні координати соціальної взаємодії у політичній картині світу студентської молоді / С.І. Позняк // Психологічні чинники демократизації політичного життя та побудови громадянського суспільства : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2014. – Вип. 1(15). – С. 86–95.
9. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – пер. с англ. – М. : ООО «Изд-во АСТ»; ЗАО НППП «Ермак», 2004. – 730 с.
10. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Леонарді ; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
11. Лебедева Н.М. Татарко А.Н. Ценности и социальный капитал как основа социально-экономического развития / Н.М. Лебедева А.Н. Татарко // Журнал институциональных исследований. 2010. – Том 2. – № 1. – С. 17–34. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://humper.ru/pdf/JIS_2_1_2010/jis2.1-2.pdf.
12. Hanifan L.J. The Rural School Community Centre / L.J. Hanifan // Annals of the American Academy of Political and Social Sciences, 1916. – Vol. 67. – P. 130–138. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.jstor.org/stable/1013498>.
13. Connie Yuan Y. Homophily of Network Ties and Bonding and Bridging Social Capital in Computer Mediated Distributed Team / Y. Connie Yuan, G. Gay // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2006. – Vol. 11. – P. 1062–1084.
14. Лесечко М.Д. Соціальний капітал: теорія і практика [монографія] / М.Д. Лесечко, О.Г. Сидорчук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 220 с.
15. Гугнін Е. Феномен соціального капіталу / Е. Гугнін, В. Чепак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2001. – № 1. – С. 49–56.
16. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного / А. Бова // Економічний часопис ХХІ. – 2003. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html>.
17. Багнюк А.Л. Соціальний капітал і квантифікація суспільних процесів у сучасному соціумі / А.Л. Багнюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.filosof.com.ua/Jornel/M_71/Bahnuk.pdf.
18. Слагін В.П. Про сутність поняття «соціальний капітал» та його роль у процесі розбудови соціальної держави / В.П. Слагін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/05.pdf>.
19. Кайдалова Л.Г. Психологія спілкування : [навч. посібник] / Л.Г. Кайдалова, Л.В. Пляка. – Х. : НФаУ, 2011. – 132 с.
20. Ильин Е.П. Психология доверия / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2013. – 288 с.